

Тарас Батюк

СПІВПРАЦЯ МИРОНА КОРДУБИ З ГАЗЕТОЮ «БУКОВИНА»

Стаття присвячена проблемі співпраці М.Кордуби з газетою «Буковина». Проаналізовано інформаційні, публіцистичні та белетристичні публікації вченого. Відтворено тематичну палітру його публікацій на сторінках видання. Зроблено висновок про своєрідність стилю Кордуби-журналіста.

Ключові слова: М.Кордуба, «Буковина», журналістика, публіцистика, белетристика.

Тарас Батюк. Сотрудничество Мирона Кордубы с газетой «Буковина»

Статья посвящена проблеме сотрудничества М.Кордубы с газетой «Буковина». Проанализированы информационные, публицистические и беллетристические публикации ученого. Реконструировано тематическую палитру его публикаций на страницах издания. Сделан вывод об оригинальности стиля Кордубы-журналиста.

Ключевые слова: М.Кордуба, «Буковина», журналистика, публицистика, беллетристика.

Taras Batiuk. Myron Korduba's cooperation with the newspaper «Bucovina»

The article deals with the problem of M.Korduba's cooperation with the newspaper «Bucovina». The informational, journalistic and fictional publications of scientist are analyzed. The thematic palette of his publications on the editorial pages is reproduced. The conclusion about the uniqueness of Korduba's style as a journalist is made.

Key words: M.Korduba, «Bucovina» journalism, journalistic and fictional publications.

Вітчизняна кордубіана за останні двадцять років здійснила значний поступ. Поряд із кількома десятками ґрунтовних праць статейного формату, маємо також два солідних дисертаційних дослідження, одне з яких побачило світ також у вигляді монографії [22]. Разом із тим, амплуа історика та суспільно-політичного діяча затулило від сучасних історіографів інші напрямки реалізації творчого генія Мирона Кордуби. У нашій статті ми хочемо звернути увагу на журналістичне ремесло видатного вченого. Актуальність саме такого дослідницького ракурсу пояснюється кількома обставинами. По-перше, початки інтелектуальної самореалізації учня М.Грушевського відбувалися саме на полі співпраці з періодикою кінця ХІХ ст. По-друге, більшість своїх творчих ідей учений уперше пропонував для обговорення на шпальтах газетних видань. По-третє, М.Кордуба – активний діяч українського суспільно-політичного життя першої третини ХХ ст., володів доволі гострим публіцистичним пером і свій журналістський хист присвячував обороні природних прав українців на національну та культурну самореалізацію. Врешті, визначний західноукраїнський інтелектуал не тільки співпрацював з українськими та зарубіжними виданнями, але й, що до цього часу є малознане, сам ініціював постановня періодичних видань і займався їх редагуванням, формуючи традиції української журналістики першої половини ХХ ст. З огляду на сказане, ставимо за мету реконструювати особливості співпраці М.Кордуби з газетою «Буковина», співробітником якої вчений був протягом двадцяти років.

Часопис «Буковина» був заснований у 1886 р. у Чернівцях як неофіційний орган буковинських народовців, згодом – Української національно-демократичної партії і виходив під егідою «Руської Ради» [20]. У газеті брали участь майже всі визначні громадські, культурні та політичні діячі Буковини, а також співпрацювала значна частина інтелектуалів з усіх українських земель. На сторінках «Буковини» М.Кордуба друкував статті як під власним прізвищем, так і використовуючи псевдоніми Галя Кордуба, Омікрон та Фуфі; деякі свої публікації він підписував криптонімами.

Перші дописи М.Кордуби до «Буковини» сягають другої половини 90-х років ХІХ ст., коли початкуючий історик навчався у Відні. Вони відкривають перед нами практично незнаний вимір його особистості – молодий учений постає перед нами як витончений белетрист, що у художній формі намагається відрефлектувати вади тогочасного суспільства. Наприклад, з того часу до нас дійшли літературні твори початкуючого історика, присвячені осмисленню важкої долі сільського вчителя, котрий відчуваючи високе громадське покликання, змушений терпіти насмішквате ставлення до себе з боку представників адміністрації різного рівня, що вбачають у ньому лише маленький гвинтик державної машини [6].

Поряд із громадськими проблемами, молода людина багато уваги у своїх художніх творах присвячувала ліричній тематиці – нерозділеному коханню. Так, в оповіданні «Зісохлі рожі» М.Кордуба змалював класичний для європейської літератури ХІХ ст. сюжет закоханості між близькими родичами, яким суспільні звичаї та сімейне оточення не дозволяють бути разом. Сповнене романтичних роздумів

закоханого юнака, що в трагічний спосіб втратив об'єкт своїх душевних переживань, оповідання пропагує гуманістичні цінності свободи людських почуттів [9].

Рефлексіями над життям своїх однолітків-студентів, котрі навчаються у Львові, М.Кордуба поділився з читачами «Буковини» на сторінках оповідання «Грядуче покоління». В ньому виведені кілька типів представників «золотої молоді», що витрачаючи батьківські статки, надаремно проводять своє життя у безнастанних пиятиках та пустопорожніх розмовах. Їм протиставлений дещо ідеалістично змальований образ студента Семенюка, котрий є втіленням християнських чеснот – працелюбності, скромності та внутрішньої шляхетності [7]. Авторські симпатії очікувано перебувають на боці останнього персонажу, з яким вочевидь, М.Кордуба себе емоційно ідентифікує.

Цікаво, що перші літературні проби М.Кордуби були доволі прихильно зустрінуті літературними оглядачами «Буковини». Вони відзначали безсумнівний літературний таланти молодого письменника, його добрий письменницький стиль, чудове розуміння завдань белетристики і вміння художньо передавати читачеві свої настрої. Так, визнаний український поет і прозаїк Осип Маковей у своїх літературних замітках на сторінках «Буковини» доволі прихильно сприйняв першу «пробу пера» молодого історика, порадивши йому разом з тим бути більш реалістичним у пошуку героїв своїх оповідань [17]. Аналізуючи оповідання «Грядуче покоління», критик зауважив: «... Автор підхопив вірно дуже багато черт зі студентського життя і зложив з них картину, хоч темними красками мальовану, але вправною рукою, се не дасться заперечити. Кордуба взагалі талановитий молодий письменник і дав на се докази» [17, Ч. 249, с. 2].

Поряд із власними оповіданнями, М.Кордуба на сторінках «Буковини» виступав також як перекладач визначних творів західноєвропейської літератури. Так, у жовтневому, листопадовому та грудневому числах газети за 1896 р. було надруковано оповідання знаного французького письменника Гі де Мопассана «В дорозі», «Дядько Улян» та «Кельнер! Пива!» у перекладі М.Кордуби.

Більш різноплановою співпраця М.Кордуби з газетою «Буковина» стала з моменту його переїзду до Чернівців наприкінці 1900 р. Від того часу аж до закриття часопису румунською владою учений був постійним дописувачем до цього найбільш шанованого українцями краю видання. Найбільше уваги в своїх численних дописах учений присвятив аналізу проблем українського громадсько-політичного життя як на Буковині, так і в українських землях Австро-Угорської імперії загалом. У фокусі громадської публіцистики вченого – захист українського населення Австро-Угорської імперії від експансіоністських намірів більш організованих у політичному сенсі сусідів – поляків і румунів, а також боротьба за невід'ємні громадянські права українців, гарантовані державною конституцією.

Багато уваги на сторінках «Буковини» М.Кордуба присвятив інформуванню буковинських українців про культурне життя їх галицьких братів. Як дійсний член Наукового товариства імені Шевченка, він повідомляв про всі перипетії, котрі відбувалися у цій некоронованій українській Академії наук. При цьому впадає у вічі симпатія ученого до голови Товариства Михайла Грушевського, котрий, незважаючи на гостру опозицію частини галицької інтелігенції, пропонував проект послідовної академізації НТШ з метою його подальшої еволюції в повноцінну Академію наук [16].

Доволі багато місця на сторінках «Буковини» М.Кордуба присвятив висвітленню цікавої проблеми сприйняття українського національного руху в інтелектуальних колах країн Західної Європи. На численних прикладах учений демонструє, що цілеспрямована акція російських і польських шовіністів по замовчуванню культурних і політичних домагань одного з найбільших слов'янських народів розбивається об природне зацікавлення німецької, англійської та французької освіченої публіки мовою та звичаями нащадків давньоруських князів [2]. Разом із тим, дописувач закликає не гіперболізувати значення такого значного зацікавлення, а ставитись до нього як до стимулу до подальшої завзятої праці на національному полі. Він відзначає: «Ті прихильні згадки про наш нарід подаємо не тому, немовби ми виділи в тім спасене України. Противно, ми підчеркуємо зі всією рішучістю, що не чужі симпатії, а лише наша питома невсипуща праця може нам дати вигляди на будучність. А ці вискази симпатії визначних заграничних мужів най будуть для нас заохотою до тим успішнішої роботи коло здвигнення народу, до тим завзятішої боротьби за народні права» [23, с. 1].

Поряд із українськими землями Дунайської монархії, М.Кордуба звертав також увагу читачів «Буковини» на події суспільно-політичного життя Наддніпрянської України. В перші десятиліття ХХ ст. він нерідко виїжджав до імперії Романових чи то в наукових, чи то в громадських справах. Так, коли в серпні 1903 р. відбулося урочисте відкриття пам'ятника Івану Котляревському в Полтаві, буковинський інтелектуал, поряд із Василем Сімовичем, представляли на цьому святі українство Буковини. Урочистості розпочалися 30 серпня панахидою на могилі видатного письменника. Згодом гості вирушили до головної площі міста, де відбувся молебень, відкриття монументу автору «Енеїди» та покладання до нього вінків. Увечері у будинку «Культурно-просвітнього товариства ім. М.Гоголя» пройшло урочисте засідання міської думи, на якому прозвучали вітання від численних делегацій і гостей. Ці події чернівецький журналіст описав на сторінках «Буковини» [1].

Знайомлячи буковинських українців з життям їхніх підросійських братів, М.Кордуба на сторінках «Буковини» виступив популяризатором відомих нарисів Б.Глинського про розвиток конституційного руху в Російській імперії в ХІХ ст. Особливо докладно вчений переповів події повстання декабристів, що відбувалися також і на українських землях [3]. Метою буковинського вченого при цьому було пояснити своїм землякам, що українці по інший бік Збруча також є прихильниками конституційного способу правління і лише жорстокість самодержавного правління відтермінує революційні зрушення на Наддніпрянщині.

Як талановитий учений-історик, М.Кордуба доволі багато місця на сторінках «Буковини» відвів ознайомленню місцевої громади з українським науковим рухом. Так, коли в липні 1902 р. було засноване Історичне товариство у Чернівцях, учений став його активним діячем, посідаючи різноманітні адміністративні посади від скарбника до заступника голови. В 1904 р. на засіданні Товариства він виступив із доповіддю про актуальні завдання українських буковинських істориків, що отримала резонанс в українських інтелектуальних колах краю. Невдовзі згадана доповідь під назвою «Наші дезидерати на полі буковинської історіографії» була опублікована в «Буковині». У своєму дописі М.Кордуба, апелюючи до новітніх віянь в європейській історіографії, підняв важливу проблему організації колективної праці в галузі історичних студій. Він відзначав: «Відколи розвиток історичних наук звернувся на новий шлях, відколи попри політичну історію здобули собі рівнорядне або й перворядне значіння історія внутрішнього культурного розвою, станув перед істориками цілий ряд задач, які розв'язати поодиноким людина не в силі. Доки задача історика обмежувалася на літописний матеріал, а вимоги не сягали поза критичне вихиснованне сего матеріалу, робота могла бути і була дійсно індивідуальною. Коли ж почали втягати інші роди джерел в обсяг історичних студій: грамоти, написи, листи, рахунки, ріжного рода записки і т. и. задача історика стала скомплікованою. Головна трудність лежала в зібранню сего різнородного джерельного матеріалу розкиненого по різних державних, міських, монастирських і приватних архівах часто цілими просторами від себе віддалених і тоді вже стало ясно, що лише колективний, збірний труд, спільна праця більшого гуртка людей може сю трудність поконати» [11, с. 1]. З огляду на це, вчений закликав присутніх об'єднати свої зусилля над важливою проблемою збирання історико-топографічного матеріалу краю, що мав би промовисто довести – через назви поселень та різноманітних географічних об'єктів – український характер первісної колонізації Буковини. Важливість саме такого напрямку діяльності була обумовлена тим, що на початку ХХ ст. почали дедалі голосніше лунати голоси румунських дослідників про волоське етнічне обличчя земель за Прутом. Відзначимо, що проведена за ініціативи М.Кордуби евристична та упорядницька робота, в якій були об'єднані найкращі представники української інтелігенції краю, своїми результатами уможливила аргументовану дипломатичну дискусію при поділі Буковини на румунську та українську частини в роки Визвольних змагань.

Ініціюючи збирання історико-топографічного матеріалу буковинського краю, М.Кордуба першим розпочав діяльність у цьому напрямку, тим самим показуючи приклад колегам. Своїми здобутками він традиційно поділився з читачами «Буковини». В квітневому 1905 р. числі газети вчений відтворив процес первісної української колонізації на буковинських землях і показав особливості утворення перших поселень протоміського типу [10]. Дослідник на численних прикладах переконливо довів, що Зелена Буковина – це питомо український край, культурне обличчя якого формували східнослов'янські племена ще в часи раннього середньовіччя.

Красназвчій проблематиці була присвячена й розвідка М.Кордуби про минуле міста Чернівці, написана з нагоди появи першої монографії про столицю краю авторства Раймунда Кайндля. Український учений, відзначивши солідний фаховий рівень праці німецького колеги вкотре відзначив, що літописний і топографічний матеріал однозначно вказують на українське походження більшості поселень Північної Буковини, з чим врешті погоджуються і незаангажовані західноєвропейські дослідники [8].

М.Кордуба ділився з читачами «Буковини» також своїми науковими знахідками на полі етнографії. Так, на початку ХХ ст. учений зайнявся цікавою проблемою походження традиції писанкарства на українських землях і започаткував розробку типології української писанки. У великодньому числі «Буковини» за 1904 р. він надзвичайно цікаво оповів про українські великодні звичаї, пов'язані з розписом писанок, пояснив регіональні відмінності писанкарства, вказав на важливість наукового підходу до етнографічних пошуків у цій галузі [12].

В своїх дописах на сторінках «Буковини» М.Кордуба підняв і цікаву проблему історичної белетристики. Звернувшись до твору О.Маковея «Ярошенко», вчений формулює вимоги до жанру історичної повісті. «Беручи справу з найширшого становиська, – вказує історик, – можна сказати, що попри вимоги, які ставиться до літературних творів, взагалі шукаємо в історичній повісті вірного образу життя даного суспільства або одної верстви під дану хвилю, відтворення їхнього світогляду, політичних відносин, освіти, звичаїв – коротко кажучи, має історична повість подати нам вірну характеристику часу і області. Се й головна *conditio sine qua non* історичної повісті» [5, с. 1]. З позиції цих вимог М.Кордуба

дав високу оцінку художньому таланту та історичній ерудиції О.Маковея, разом із тим відзначивши деякі прорахунки при змалюванні реалій козацького побуту початку XVII ст.

Як практикуючий педагог – професор Другої державної чернівецької гімназії, М.Кордуба на шпальтах «Буковини» бере активну участь в обговоренні багатьох освітніх проблем краю, пропонуючи шляхи їх подолання. Найбільшим негативом середньої ланки тогочасної освітньої системи він уважав панування на Буковині утравізму – двомовності навчання українських дітей у школі. Визначний історик стає рішучим прихильником рідномовного навчання та послідовним опонентом утравізму. Цій проблемі він присвятив серію статей на шпальтах «Буковини» [14]. Згодом ці публікації були концентровано викладені в окремій брошурі [21], що здобула значну популярність у широких колах українського суспільства Австро-Угорської імперії. Вказуючи на актуальність всебічного вивчення проблеми двомовного навчання, М.Кордуба твердить: «Справа утравізму в середніх школах сталася послідними часами голосною» [14, Ч. 137, с. 1].

Проблемам буковинського шкільництва М.Кордуба присвячував багато уваги й на шпальтах газети «Нова Буковина» (під цим титулом «Буковина» виходила в 1912-1915 рр.). Тут він декілька разів привертая увагу шкільних влад краю та українських політиків до складної ситуації, що склалася в його рідній Другій державній гімназії в Чернівцях. Українсько-німецький за своїм статусом навчальний заклад, куди віддавали своїх дітей більшість українців Чернівців, внаслідок германофільської освітньої політики директора Козака стала оплотом денационалізації молодого покоління. На конкретних цифрах освітньої статистики педагог відтворює жахливу з національного погляду тенденцію зростаючої – від року до року – денационалізації українських дітей, котрі під тиском директора та німецьких педагогів змушені відмовлятися від власного національного «Я». М.Кордуба вказує, що кількість учнів, котрі зарахували себе до українців протягом восьми років навчання суттєво падає. Таке, за образним висловом ученого, «фабрикування знімечених Юрків», є великою небезпекою для буковинських українців [18; 19].

Багато місця на сторінках «Буковини» М.Кордуба відвів інформуванню буковинського читача про наукові здобутки українських інтелектуалів Галичини. Його критичні огляди наукової літератури, котра виходила по інший бік Черемоша, відзначалися доброзичливим тоном і принциповою полемікою з думками, котрі вчений вважав для себе дискусійними. Як приклад, наведемо рецензію історика на перший том «Начерку історії української літератури» авторства Богдана Лепкого. Піднісши вагомість появи нового історико-літературного дослідження, М.Кордуба продемонстрував широту залученого Б.Лепким літературного матеріалу та новаційність його погляду на зміст і характер давньоруської літератури [15].

Будучи активним діячем буковинського освітянського руху, М.Кордуба на сторінках «Буковини» популяризував також дидактичний доробок своїх галицьких колег. Так, він ознайомив учителів краю зі змістом нового львівського видання – журналу «Наша школа». Вітаючи появу його першого числа, М.Кордуба захопливо відзначив: «Ми поступаємо вперед! Ще 20 літ тому назад ніхто й не думав, щоби учителі середних і висших шкіл могли згуртуватися в окреме товариство, а ще менше, щоби се товариство могло видавати свій становий орган. Нині одно і друге вже дійсність...» [4].

Співпраця М.Кордуби з «Буковиною» не припинялася і в роки Першої світової війни. Незважаючи на тривалу відсутність у Чернівцях, пов'язану з просвітньою діяльністю в таборах українських військовополонених, вчений знаходить час для того, щоб поділитися з улюбленою газетою власними роздумами щодо перспектив українського життя в новій суспільно-політичній ситуації, котра склалася в Східній Європі в останній період війни. Так, він із великим завзяттям сприйняв те, що «проголошення повної самостійності України і заключення берестейського миру відбилося і на Буковині голосним гомоном» [13, с. 2]. Українська інтелігенція міста з цієї нагоди улаштувала святкову академію, на якій М.Кордуба виголосив доповідь про історичне значення проголошення Україною незалежності. В цілому, відзначаючи поступове замирення краю та не передбачаючи близький крах Австро-Угорської імперії і викликану цим гвалтовну румунізацію Буковини, чернівецький учений оптимістично дивився на перспективи поступу українського національного життя. Завершуючи свій допис, учений висловив надію, що від осені 1918 р. «національно-культурне жите чернівецької української громади поверне до нормального стану, що з поворотом спокійних часів оживуть і ті товариства, котрі останніми часами завмерли» [13, с. 2-3].

Отже, аналіз співпраці М.Кордуби з газетою «Буковина» дозволяє говорити про видатного вченого як про талановитого журналіста, що публіцистичним пером діагностував вади сучасного йому суспільства і пропонував власні рецепти громадського одужання. У вічі впадає багатогранність журналістського амплуа знаного представника Львівської історичної школи: він постає не лише як журналіст-хронікер, але й витончений белетрист, що в художньому образі піднімає важливі йому суспільні питання. Відзначимо також політематичність дописів ученого до «Буковини». У фокусі уваги Кордуби-журналіста перебували як актуальні проблеми національної екзистенції (політичні, культурні,

просвітні), так і «вічні питання» – добра і зла, сенсу життя, міжлюдських взаємин. Звернення до нашої проблеми уможливило також з'ясування особливостей журналістського стилю М.Кордуби. На нашу думку, йому були притаманні принциповість у відстоюванні власної позиції, толерантність у сприйнятті аргументів опонента, об'єктивність при інтерпретації важливих соціальних тем і врешті – постійна робота над вдосконаленням стилістики своєї публіцистики. У підсумку, вкажемо на перспективність подальшого звернення до журналістського кредо М.Кордуби, що дозволить повніше усвідомити своєрідність його творчої натури.

Джерела та література:

1. [Кордуба М.]. Велике народне свято в Полтаві / Мирон Кордуба // Буковина. – 1903. – Ч. 106. – С. 1; Ч. 107. – С. 2; Ч. 109. – С. 1.
2. [Кордуба М.]. Росія і демократія (після L'Européen) / Мирон Кордуба // Буковина. – 1904. – Ч. 73. – С. 1-2.
3. Борба за конституцію в Росії на початку XIX в. За очерками Б.Глинського подає др. М.К[ордуба] / Мирон Кордуба // Буковина. – 1906. – Ч. 61. – С. 1; Ч. 62. – С. 1-2; Ч. 64. – С. 1-2; Ч. 65. – С. 1.
4. Кордуба М. [Рец.]: Наша школа. Науково-педагогічний журнал. Орган Товариства «Учительська громада» у Львові 1909 кн. I-II / Мирон Кордуба // Буковина. – 1909. – Ч. 194. – С. 1.
5. Кордуба М. [Рец.]: Осип Маковей. Ярошенко / Мирон Кордуба // Буковина. – 1906. – Ч. 22. – С. 1-3.
6. Кордуба М. Брус (3 жита сільського учителя) / Мирон Кордуба // Буковина. – 1896. – Ч. 90. – С. 1-3; Ч. 91. – С. 1-2.
7. Кордуба М. Грядуче покоління (Оповідання) / Мирон Кордуба // Буковина. – 1897. – Ч. 219-222, 224-233, 235-238.
8. Кордуба М. Дещо з бувальщини міста Чернівців / Мирон Кордуба // Буковина. – 1909. – Ч. 6 (Додаток). – С. 5-6.
9. Кордуба М. Зісохлі рожі / Мирон Кордуба // Буковина. – 1896. – Ч. 221. – С. 1-2.
10. Кордуба М. Найдавніші оселі на Буковині / Мирон Кордуба // Буковина. – 1905. – Ч. 45 і 46. – С. С. 3-4.
11. Кордуба М. Наші дезідерати на поли буковинської історіографії (Відчит на зборах «Історичного Товариства») / Мирон Кордуба // Буковина. – 1904. – Ч. 16. – С. 1-2.
12. Кордуба М. Писанки / Мирон Кордуба // Буковина. – 1904. – Ч. 37 і 38. – С. 1-2.
13. Кордуба М. Українське життя в Чернівцях / Мирон Кордуба // Буковина. – 1918. – Ч. 27. – С. 2-3.
14. Кордуба М. Утраквізм в гімназії / Мирон Кордуба // Буковина. – 1904. – Ч. 137. – С. 1; Ч. 138. – С. 1-2; Ч. 139. – С. 1-2; Ч. 140. – С. 2; Ч. 141. – С. 2.
15. М.К. [Кордуба М.]. [Рец.]: Богдан Лепкий. Начерк історії української літератури / Мирон Кордуба // Буковина. – 1909. – Ч. 137. – С. 1.
16. М.К. [Кордуба М.]. Надзвичайні загальні збори Наукового тов. ім. Шевченка у Львові / Мирон Кордуба // Буковина. – 1904. – Ч. 37 і 38. – С. 3.
17. Маковей О. Молоде покоління (Літературні замітки) / Осип Маковей // Буковина. – 1897. – Ч. 248. – С. 1-3; Ч. 249. – С. 1-4; Ч. 250. – С. 1-3.
18. Омікрон [Кордуба М.]. Наші гімназії на Буковині у світлі цифр / Мирон Кордуба // Нова Буковина. – 1912. – Число 100. – С. 1-2.
19. Омікрон [Кордуба М.]. Причинок до відносин в II ц. к. гімназії в Чернівцях / Мирон Кордуба // Нова Буковина. – 1912. – Число 102. – С. 2.
20. Романюк М. Буковина / М.Романюк // Українська преса в Україні та світі XIX-XX ст.: Історико-бібліографічне дослідження. – Т. 1: 1812-1890 рр. / НАН України. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника. Відділення «Науково-дослідний центр періодики». – Львів: Оріяна-Нова, 2007. – С. 379-385.
21. Рух в руских товариствах // Буковина. – 1905. – Ч. 13. – С. 3.
22. Федорів І.О. Мирон Кордуба в історії України (кінець XIX – перша половина XX ст.) / І.О. Федорів. – Тернопіль : Тернопіль Онлайн, 2001. – 127 с.
23. Фуфі [Кордуба М.]. Європа а Русини / Мирон Кордуба // Буковина. – 1904. – Ч. 81. – С. 1-2.